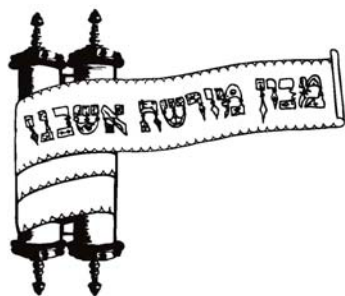

ירושתנו | ספר שישי ה'תשע"ב

ירושתנו

ה'תשע"ב

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ב

ספר שישי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"ב

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורכים:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית
הרב יוסף שלמה מאיר, אלעד
הרב משה דוד צ'צ'יק, ירושלים

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב דוד הירשהוט, מודיעין עילית

דור אחרי דור היה לנו למורשת, מדי היותנו בארץ ירושתנו,
בחסדי קדושינו, למלאכות מלכינו, לשירות לְוֵינוּ, לנגינת כהנינו,
ביד נביאינו לחזיון, בפי שרינו להגיון, עד גלות ירושלים בימי
צדקיהו בבלה.

רב סעדיה גאון, הקדמה לספר האגרון

ארץ ירושתנו בפי רס"ג היא ארץ ישראל, בה בחר ה' לנחלה לו. אבל כל מקום שגלו ישראל
גלתה שכינה עמהם וגלתה תורה עמהם. וכיון שגלתה תורה עמהם, שהיא נקראת מורשה,
נעשתה ארץ גלותם לארץ ירושתנו, ואף כאשר חזרו וגלו הימנה לגלות אחרת, ומגלות לגלות,
השתמרה עמהם תורתה של אותה ארץ שנעשתה להם ארץ ירושתנו. וכך הוטבעו בפי
הפוסקים מטבעות הלשון: "מנהג אשכנז", "מנהג צרפת", "מנהג ספרד", "מנהג קטלוניה"
וכיוצא בהם. וגם בדורות האחרונים שבחסדי השי"ת שבו ישראל לארץ ירושתנו, ערש אבות,
לא נשתכחה תורת ארץ ירושתנו היא אשכנז ולא הפנו בניה עורף למנהג אבותיהם
שבאשכנז. כי לא אדמת הנדודים של אשכנז היא שנתקדשה בקדושתם של אבות, כי אם
מנהגיה והלכותיה של אשכנז הן שהיו קרקע מוצקה מתחת רגלי אבותינו גם בשעה שלא
מצאו מנוח לכף רגלם, הן היו מקור מים חיים ממנה הרוו אבותינו את צמאונם, בהן היכו
שורש ומהן הצמיחו פרי שאנו משמרים עד עצם היום הזה.

ירושתנו - כספר שנה, ייעד לתת ביטוי לאותה מורשת: לתאר את פאר מלאכות מלכינו,
להטות אוזן שומעת לצליל שירת לוינו ולתהודת נגינת כוהנינו. להעלות על נס את חזיון
נביאנו והגיון שרינו - ליצוק מורשת עצומה זאת על גוניה המרובים, לתבנית של "דור אחר
דור" - להבטיח את קיומה בדורנו ומסירתה לדורות יבואו.

ומכאן תבוא התודה והברכה לכל המסייעים להביא מטרה נעלה זו ממחשבה למעשה - לאלו
שהעלו מתהום נשיה את תורתם וזכרם של גדולי דורות, לאלו שיצרו להם צורה ותוכן, ולאלו
שתרמו מזמנם ומהונם - כולם חברו יחדיו לייעוד נשגב.

יבורכו כולם מן שמיא, ויזכו לראות שוב במהרה את חזיונות נביאינו מתגשמים לעינינו, בשוב
ה' את שבות עמו, ובתי כנסיות שבבבל יקבעו בארץ ישראל, בב"א.

מערכת ירושתנו

שנת תשע"ב

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

קטעים מתוספות שאנץ למסכת קידושין / הרב יהודה כהן ..... טו
בשולי 'מרדכי הגדול' כתב יד אוקספורד, לצד העתקות מתשובות הראשונים, העתיק העורך בכל מסכת עשרות קטעים מקובץ תוספות כלשהו. במסכת קידושין הועתקו בו שלושים ואחד קטעים מתוספות שאנץ, שלא שרד בידנו למסכת זו. את זיהויים כתוס' שאנץ טורח הכותב להוכיח במבואו הארוך והמנומק, שמרחיב את הדיבור גם בנושאים מסתעפים. הקטעים עצמם מעוטרים בהערות מחכימות על המעתיקים של כל קטע בדורות הבאים, על השינויים שחלו בהם בהעתקות השונות ועל החידושים הנלמדים מהם.

אמת ליעקב - ספר בראשית / רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל ..... פו
דרושי פרשיות התורה שנשא רבה של עיר ואם בישראל פרנקפורט דמיין, הנודע בספרו שו"ת 'שב יעקב', בסגנון הפלפלני של דרשני דורו, הועלו על הכתב על ידי תלמידיו וחלק מהם שרד בתכריכי כתבי יד שונים. עד היום לא שופתם עין הדפוס. כאן מוגש חלקם הראשון של חידושי - על ספר בראשית - מתוך כתב יד שהכין תלמידו ר' משה מנהיים מוורמס בשנת תק"ג, כשלוש שנים לאחר פטירת המחבר. דרושיו לשאר פרשיות התורה יפורסמו בסייעתא דשמיא בספרי 'ירושתנו' העוקבים.

דרוש לפרשת חיי שרה / רבי יהודה לייב קארלבורג זצ"ל ..... קטו
דרוש נפלא זה שנשא רבי יהודה לייב קארלבורג בשנת תקע"א, מאיר את היחסים המורכבים בין הקהילה היהודית למלכות נאפוליון. המוטיבים הפוליטיים בדרוש זה אינם מאפילים על יופיו של הדרוש בענין 'ואברהם זקן בא בימים' המשובל בביאור פסוקי הפטרת הפרשה 'והמלך דוד זקן בא בימים', המתקשרים יחדיו נימה בנימה במוסר השכל יורד כליות.

זמן 'נותר', מהנץ החמה או מעלות השחר / רבי יהוסף שווארץ זצ"ל ..... קכ
לגבי איסור נותר מקרבן פסח נאמר בתורה: 'והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו', רבי יהוסף שווארץ זצ"ל, מחכמי אשכנז שלימים נחשב מגדולי רבני ירושלים, דן במשמעות 'בקר' זה, אם הוא מהנץ החמה או כבר בעלות השחר – ומרחיב כדרכו לחקור בלשון 'ערב' ו'בקר', ומשך זמן עלות השחר.

שו"ת רבני אשכנז אודות המקווה בנירנברג / הרב יוסף שלמה מאיר ..... קכב
רבי שלמה אנסבכר שייסד את הקהילה החרדית 'עדת ישראל' בנירנברג, ביקש להקים בה גם מקווה כשרה כדין, אולם המקום היחיד שנמצא מתאים לבניית המקווה, העמידו מול תנאים כמעט בלתי-אפשריים. הוא התייעץ עם מהנדס בהיבטים המעשיים ולאחר מכן דן בהם עם כמה מרבני אשכנז. כאן מתפרסמות לראשונה כמה מן ההתכתבויות בנידון זה שבין ר"ש אנסבכר, רבי משה פינחס אלחנן (הילה) וועכסלר ורבי יונה רוזנבוים.

הלכה ותוספות

ישיבה מאחורי אשה באוטובוס / רבי שמואל דוד הכהן מונק זצ"ל ..... קלג
מאמר חכמינו 'אחורי ארי ולא אחורי אשה' מעמיד את היהודי שומר המצוות בפני דילמה מצויה כאשר הוא משתמש בתחבורה ציבורית. רבי שמואל דוד הכהן מונק זצ"ל, רב הקהילה החרדית בחיפה ומחבר הספר ההלכתי המפורסם 'פאת שדך', מברר את עמדת ההלכה בנידון זה, ומביא עדות מעניינת – 'מעשה רבי ממרן בעל חזון איש זצ"ל'.

בדין יבמה שנפלה לפני מומר / רבי חיים יהוסף רלב"ג זצ"ל ..... קלה
הראשון שהעלה שאלה זו הוא המרדכי במסכת יבמות בשם 'תשובת שאלה לרבינו גרשון בר יהודה ז"ל'. בדור האחרון דן בדבריו רבי משה פיינשטיין בעל 'אגרות משה'. מחבר המאמר, צאצא לחכמי אשכנז, יליד ירושלים ששימש כרבנות באר"ב במשך כשבעים שנה, מברר את דבריהם בסוגיא זו והמסתפק ממנה – דין 'הבועל ארמית קנאין פוגעין בו'.

פדיון שבויים - לשאלת החלפת "בני ערובה" במחבלים / רבי דוד צבי הופמן זצ"ל ..... קלה
סוגיית 'פדיון שבויים' הינה מן הסוגיות הקשות שקהילות ישראל נאלצו להתמודד עימן בצוק העתים, דור דור ושוביו, דור דור והתמורה שנדרשה בעבור השבויים. בעשרות השנים האחרונות מתמודד עם ישראל עם השאלה הקשה של שחרור מחבלים תמורת שבויים שנפלו בידי שונאיו. הסקירה ההלכתית שנכתבה בשנת תשל"ד ע"י רבי דוד צבי הופמן זצ"ל, מרבני פתח-תקווה, רלוונטית לצערנו עד היום.

נוסח ספירת העומר הקדום / הרב יצחק ישעי' ווייס ..... קמו
מלבד מנין הימים כולל נוסח ספירת העומר גם את המלים 'היום' ו'לעומר' (או 'בעומר'). הנוסחאות השונות בתיבות אלו (יש דעות שאומרים 'שהיום'), מתבררות במאמר זה ממקורן עד לדיון בדברי אחרוני דורנו. המחבר מבאר על פי דרכו את דברי הראב"ה התמוהים, שמי שטעה בספירתו אינו חוזר ומברך. ומכאן מעלה חידוש בדין מי ששכח לספור יום אחד, אם יוכל להמשיך ולספור בברכה.

קבורת קדושי השואה הי"ד בלונבורג / הרב מרדכי עמנואל ..... קנב
בליל שבת קודש א' אייר תש"ה הסתלקה לעולמה מרת חנה מרתה עמנואל-גולדשמידט ברכבת המוות שהובילה את כלואי מחנה ברגן-בלזן אל מקום בלתי ידוע. באחת מעצירות הרכבת פונו מנהג המתים והושלכו כדומן על פני השדה. שנים רבות סברו צאצאיה כי לא הובאה לקבר ישראל, אך גילויים חדשים חשפו את מקום קבורתה. כותב המאמר - נכדה - העלה שאלות וביורוי הלכה שהתעוררו לאחר מציאת מקום קבורת סבתו.

תורת אמוך

מנהג ק"ק מגנצא בסדר התפלה ונוסחאותיה / הרב שלמה קאטאנקע ..... קסא
'מגנצא' היא 'מיינץ' – מן העתיקות והוותיקות שבקהילות אשכנז היא. רשימת מנהגיה נתחברה בידי רבה של העיר ר' יונה ב"ר שמואל בונדי, ונדפסה פעם אחת בלבד כנספח לסידור האשכנזי הנודע 'שפת אמת'. רשימת מנהגים נדירה זו מופיעה לפנינו לראשונה כשהיא מוערת ומוגהת, בתוספת מבוא רחב על תולדות קהילה חשובה זו מאת אחד מחשובי חוקרי מנהגי אשכנז בדורנו.

רווח בין פסוק לפסוק בכתיבת סת"ם / הרב אברהם שטראוס ..... רז
מנהג עתיק רווח בקהילות אשכנז בימים עברו, להשאיר רווח בין פסוק לפסוק בספרי תורה, תפילין ומזוזות. מנהג זה מלוכנ ומבורר ממקורו בספרות הראשונים – כשמסופחים אליו תצלומים רבים של ספרי תורה עתיקים – עד לדיון האם יש מקום לקיום מנהג זה בקהילות אשכנז בימינו. עד כה סברו פוסקים רבים שמקורו של הרמ"א המצריך רווח בשו"ת הריב"ש, אבל מתברר שמקורו בספר 'ברוך שאתר' האשכנזי, ומשמעות רבה נודעת לגילוי זה.

מנהגי קריאת התורה ביום שמיני עצרת / הרב ישראל חיים טסלר ..... רכז
לא נתפרש בדברי הגמרא איזו קריאה קוראים ביום שמיני עצרת. המאמר מברר את דין הקריאה ביום זה, פותח בלשון המשנה והגמרא ומתחקה אחר המנהגים השונים במשך הדורות (שמונה מנהגים שונים!), תוך עיון בספרי הראשונים והפוסקים, ואף בלשונות הפייטנים השונים שרמזו בפיוטיהם את הקריאה של אותו היום.

תקרב רינתי

שיטות הקדמונים בביאור "חי העולמים" וניקודו בפת"ח או בציר"י / הרב דויד יצחקי .... רמה
הברכה שלאחר פסוקי דזמרה חותמת במילים 'חי העולמים'. מצאנו דעות שונות בניקוד המלה 'חי' – פתוחה או צרויה. במאמר זה מובהר כי המנהג המפורסם אצל הספרדים ומנהג אשכנז המובהק הוא הניקוד בפתח, להוציא מדעת המבקשים לומר שלא כן היה המנהג.

נוסח חתימת ברכת השכיבנו בליל שבת / הרב מאיר זיכל ..... רנג
קיימות מספר דעות בנוגע לחלקה האחרון של ברכת השכיבנו של ערבית של שבת וחתימתה, עד כמה נשתנו נוסחאותיהם מימות החול. הכותב מברר את מנהג אשכנז הקדמון, ודן במיוחד אם אומרים 'פורס סוכת שלום' או 'הפורס'.

הגהת נוסח התפילה לפי סידורים קדומים / הרב בנימין שלמה המבורגר ..... רסב
כחלק בלתי נפרד מהחזרת עטרת מנהג אשכנז ליושנה, עוסק מכון מורשת אשכנז בחקר נוסח סידור התפילה. לאחרונה יצא לאור סידור 'תפילת ישורון' – "ללא שיבושי הצנוורה ושינויי המשכילים והמדקדקים המאוחרים" (כלשון שער הסידור), על ידי הרב שלמה אליעזר הופמייסטר, רב דק"ק וויען, המבוסס על מחקר המכון עד עתה. הופעת הסידור גררה בעקבותיה שאלות שונות שהגיעו לידי המכון, ובמאמר זה באו התשובות לדרך קביעת הנוסח בסידור זה.

בינת דורות

היבטים חדשים ב'פולמוס פוזנא' / הרב יהודה זייבלד ..... רצט
לאחרונה התגלה עותק של מורה הנבוכים לרמב"ם, דפוס ונציה שי"א, ובשוליו פירוש שלם בכתב יד רהוט. בחינתו שופכת אור על פרשיית פולמוס פוזנא, בה התפלמס חכם אנונימי עם רבי יוסף אשכנזי המכונה 'התנא' מצפת, ומעוררת את ההשערה שמחברם של השניים הוא רבי ישראל ב"ר שלום שכנא מלובלין, גיסו של הרמ"א.

עד הגל ועדה המצבה / אברהם (רמי) ריינר ..... שיג

בשנת תשמ"ז התגלו בעיר ווירצבורג שבגרמניה קרוב לאלף וחמש מאות מצבות עבריות מתקופת הראשונים בה חיו ופעלו בעיר חכמים כר' יהונתן מווירצבורג, תלמידו ר' יצחק בן משה בעל אור זרוע ותלמידו מהר"ם מרוטנברג. לרגל הוצאתו לאור של אוסף מצבות זה, 'מצבות וירצבורג מן התקופה הקודמת למגפת המוות השחור', מתאר מחברו את התגלית, מציג כמה מן המצבות הבולטות שהתגלו שם ובהן מצבת נכדת ראב"ן כמו גם של אישה גיורת, היחידה הידועה לנו מתקופת הזמן האמורה. לקראת סופו של המאמר דן המחבר בשאלה נוהגי האבלות על הרוגים על קידוש השם, שאלה שנדרשו לה כמה מחכמי הזמן והקשר מסוים שלה עולה גם מן המצבות שהתגלו.

כוחם של ראשי תיבות וגימטריות / הרב יעקב שמואל שפיגל ..... שכו

מאמר חז"ל 'לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן' מלמדנו על כוח המילים גם ללא כוונת האומר. במאמר זה ניווכח כי למלים יש כוח, גם אם הן נאמרות בצורה שהיא נעלמה אף מהאומר, כאשר הן יוצאות מראשי תיבות או מגימטריה. נגלה עד כמה השפיעו ראשי התיבות והגימטריות על ההלכה והמנהג.

והמה בכתובים

עמודים: שנר-שעב

בשולי המאמר על ספר התרומה / הרב אליעזר בלומנטל | מה לתבן את הבר – נוספות למאמרי / הרב דוד קמנצקי | בענין כיסוי השופר בשעת הברכות, רזיאל המלאך וצמח הבלזור / הרב יונתן בנימין בוכינגער | החזן פייסחוביץ' / הרב בנימין שלמה המבורגר | שמות נוספים בספרי הממורבך של קהילת לונדון / הרב יוסף פראגר | אימתי אין אומרים אל ארך אפיים / הרב משה צבי פליישמן |

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע"ב ..... שעג